

מעגל השנה אצל יהודי אפגניסטן

מאת בן-ציון יהושע-רז

ימי החול

יהודי אפגניסטן הקפידו מאוד לאחר השכמתם שלא ללכת ארבע אמות ללא נטילת ידיים והם נהגו כמנהג המקובלים בנטילת ידיים של שחרית¹. לאחר לגימת כוס תה ירוק ופרוסת לחם יצאו אבי המשפחה ובניו לבית הכנסת שבו התפללו, למדו במשך שעות אחדות, קראו פעמיים את ספר תהלים, שבו 150 פרקים ובסך הכול הגיעו ל-300 פרקים שהם כמניין כפ"ר. רק סמוך לשעה עשר בבוקר יצאו לפרנסת יומם כבעלי חנויות או כרוכלים נודדים. רק מעטים עסקו במלאכה². בהיעדר שעונים נהגו באפגניסטן לירות בתותח לאות כי הגיעה שעת צהריים. העסקים היו נסגרים ובעלי העסקים סעדו ארוחה קלה שכללה בקיץ: לחם, גבינת צאן ומלון ובעונות אחרות גיוונו בפירות העונה או בפירות מיובשים. לאחר מנוחה קצרה חזרו לעסקיהם עד לשעת מנחה, שבה סגרו את עסקיהם והלכו לבית הכנסת לתפילת מנחה ומעריב. רק לאחר מכן אכלו בביתם את הארוחה היומית העיקרית, שכללה בשר כבש או 'גונדי' (כדורי בשר) בתוך מרק, אורז צה מבושל ('צ'לו') ותפוחי אדמה וקינחו בתה ירוק. העניים ניזונו בימות השבוע בעיקר מלחם ותה אך ארוחת השבת הייתה עשירה במיוחד³.

החדר המרכזי בבית היה חלל ריק שעל ריצפתו נפרסו שטיחים⁴. לא נמצאו מיטות, שולחנות וכיסאות בחלל החדר. בזמן הארוחות נפרשה על הרצפה מפה או שולחן נמוך ('סופרה'), שעליו הונח המזון. הסועדים ישבו שלובי רגליים על השטיח ונשענו על כריות נוקשות ('דושכ') הצמודות לקירות החדר. בלילה נשלפו מן הגומחות שבקיר שמיכות ומזרנים שנפרשו על השטיחים ללינת לילה. בבוקר

¹ ראה גרג'י: עדות ביהוסף, דף יז, ב – יח, א.

² מולא אברהם מהראת שרואיין על-ידי החוקר א. בראואר, סיפר שבשנת 1935 היו בעיר הראת 6 חייטים יהודים, 5 סנדלרים, 3 נגרים ו-10 בנאים. היו גם כמה פחחים וקבוצה של בורסקאים שעסקו בעיבוד פרוות קרקול לייצוא. עבודות כסף, כגון כלי קודש וקמיעות, הובאו בעיקר מאיראן או הוזמנו אצל צורפים מוסלמים והחריטה העברית עליהם נעשתה בידי יהודים. היו גם אומני קליגרפיה שעיטרו בעיקר כתובות. היו גם קומץ אופים, חורטי מצבות וסופרי סת"ם. חקלאים כמעט ולא היו אך היו יהודים שהחכירו למוסלמים את החלקה שלהם. בייסודה הייתה זאת קהילת סוחרים ברמות שונות החל מרוכלים זעירים ועד לייצואנים מבוססים שריכוזו חלק ניכר מן הייצוא האפגני. ראה בראואר: יהודים (תש"ד), עמ' שכט; יהושע: מנדחי ישראל, עמ' 346-347 ומרקובסקי: תרבות חומרית.

³ בראואר: יהודים (תש"ד); יהושע: יובל.

⁴ גם בית הכנסת האפגני לא כלל בראשיתו ספסלים והמתפלל ישב על שטיח ונשען על כרית נוקשה הצמודה לקיר בית הכנסת. לימים, בהשפעה של ביקורי סוחרים בהודו, נוספו ספסלים.

הוסרו השמיכות והמזרנים ונטמנו עד ללילה הבא בתוך הגומחות. בימי החורף הקרים הציבו במרכז החדר 'פוךסי' – קערת נחושת ובה רמץ פחמים, שמעליה הונח שולחן נמוך מכוסה בשמיכת צמר רחבה. כל המשפחה התכנסה אל מתחת לשמיכה והאזינה לסיפוריו של אבי המשפחה שהיו לא רק מבדרים אלא גם בעלי מוסר השכל.

בלילות הקיץ החמים ישנו בני הבית על הגג השטוח. בדרך כלל, משעת ערב מוקדמת הסתגרו בני הבית בבתייהם או בחצרותיהם ובידדו את עצמם בשיחות ובהקשבה לסיפורים בעלי מוסר השכל⁵ שסיפר אבי המשפחה או קרא מתוך ספר בלשון הפרסית-יהודית (הכתובה באותיות עבריות), כגון 'שאהין תורה' ו'סיפור אמנון ותמר'. נקודת המיפגש של כל הדיירים הייתה החצר, שבה נמצא מרחב מחיה, הבור, המטבח והשירותים הציבוריים.

שבת

מאבקי ההישרדות של היהודי באפגניסטן, הן בתחום הכלכלי והן בתחום הפיזי⁷, מצאו את תיקונם רק בשבת וחג, שבהם לבש היהודי נשמה יתירה ואגר כוחות לקראת ימי החולין. אם בימי החול הסתפק היהודי לא פעם בלחם ותה, או בלחם, גבינה ומלון, הרי שבשבת וחג היה שולחנם של עשירים ועניים ערוך בבשר ודגים ובכל מיני מטעמים, שלוו ביי"ש תוצרת בית. אפילו עניים מרודים חסכו מפיתם כל השבוע לכבוד סעודות השבת שאותן כיבדו במזון עשיר⁸. היחס המיוחד לשבת מוצא ביטוי בספרו של רב הקהילה מולא מתתיה גרג'י, 'עונג לשבת'. בשקידה רבה ליקט גרג'י 'דרושים נאים ורמזים יקרים ונחמדים על התורה, ההפטרות וחמש מגילות', המסודרים לפי סדר שבתות השנה 'כדי שילמדו וישתעשעו בו אחינו בני ישראל מדי שבת בשבת'⁹.

⁵ על אף זעירותה של יהדות אפגאניסטאן היא מיוצגת בלמעלה מ-700 סיפורי עם מתוך 14,000 סיפורים מכלל עדות ישראל המצויים בארכיון הסיפור העממי בחיפה אסעי"י [1983]. ראה יהושע: צוואת אב; יהושע: תפוח מעץ הדעת; קורט: בת המלך; קורט: סיפורי-עם.

⁶ הספר 'אהבת ציון' לאברהם מאפו תורגם לפרסית יהודית בידי המתרגם המחונן ר' שמעון חכם, שהוסיף לתרגום גם שירי נפש ששם בפיהם של גיבורי הספר. 'ספר אהבת ציון', ירושלים תרס"ח (1908)

⁷ גרג'י: קורות זמנים, עמ' 144, מביא תיאור של פוגרום בעיצומה של השבת: "ביום שבת קדש, כשעלה עמוד השחר, נלכדה העיר והיהודים, מקצתם בבית הכנסת ומקצתם עדיין ישנים... והיו שוללים [בוזים] עד חצות [היום] עד שריחם ה' עלינו... לא נשאר מחיה וכסות. ותבשיל שבישלנו לשבת היה מאכל לאויבנו.

⁸ ראה תיאור נרחב ביהושע: מנדח, עמ' 375-376.

⁹ גרג'י: עונג לשבת. ראה עליו יהושע: מנדח, עמ' 464-471.

ערב שבת עמד בסימן של 'מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת' (עבודה זרה ג, א). עקרת הבית, בסיוע בני הבית, בישלה את מטעמי השבת במטבח שבחצר, רדתה לחם בתנור החימר וגם טמנה את החמין על הרמץ שבתנור. בכל קהילות ישראל הכינו יהודים חמין. האשכנזים קראו לזה טשולנט – מקור השם מצרפתית עתיקה - CHALD; הבוכרים קראו לזה 'אוש-י סאבו' – האוכל של מחר. הספרדים קראו לזה 'חמינדוס' ולביצים החומות 'והבוס חמינדוס' האב ובניו הלכו לבית המרחץ, התרחצו וטבלו לכבוד שבת. סמוך לכניסת השבת הדליקה עקרת הבית קערת שמן שעליה צפו שבע פתילות צמר כבשים שאותן טוו בפלך יד. אבי המשפחה ובניו לבשו את בגדי השבת, נטלו עצי בשמים וקיבלו את השבת בבית הכנסת.

הסעודה הראשונה - בשובם מבית הכנסת בליל שבת, נשקו בניו ובנותיו את גב כף ידו של אבי המשפחה. הוא הניח את כף ידו הימנית על ראש הבן ובירך: "ישימך אלהים כאפרים וכמנשה" (בראשית מח, כ). כל אחת מבנותיו בירך בברכת "ישימך אלהים כשרה, רבקה, רחל ולאה". על השולחן הניחו, כמנהג המקובלים, שתים-עשרה כיכרות לחם (פיתות שנאפו בתנור חימר או על סאג' – קערת ברזל הפוכה שהונחה על מקור אש).

השבת נתחלקה לתפילה, לסעודות ולשינה¹⁰. בבוקר מוקדם השכימו לבית הכנסת לתפילה.

הסעודה השנייה - בבואו מבית הכנסת ביום שבת קידש אבי המשפחה על היין, בני הבית נשקו את גב כף ידו המושטת וקבלו את ברכתו. פותחים את הסעודה בדגים, בפירות וירקות טריים, בביצים וביי"ש, בפירות מבושלים, במעיים ממולאים ובבשר עוף. אכלו ושתו ושרו שירי שבת¹¹.

שינה בשבת הייתה בגדר מצווה, שהרי **שב"ת** בנוטריקון: **שינה בשבת תענוג**. אחרי הסעודה הדשנה משתטח כל איש על שטיחי הרצפה וישן שעתיים כדי לקיים

¹⁰ גר'י: עדות ביהוסף, דף פב, ב, מתאר את השבת כדלהלן: "השבת כ"ד שעות. ג' שעות לתפילה, ג' שעות לג' סעודות. ח' שעות לשינה... עשר שעות לתלמוד תורה... נקהלים בבתי כנסיות משעה ו' [=שש - שתים עשרה בצהריים] ועוסקים בפירוש רש"י ונביאים וכתובים ומשנה... ואחר כך דרשה ומנחה ונפטריין לבתיהם לשלום".

¹¹ יהודי אפגאניסטאן אהבו מאוד לשורר פיוטים בשבת, בחג ובכל אירוע קהילתי או משפחתי. הפיוטים הושרו בנעימות מיוחדות וללא ליווי של כלי נגינה. בשבת ומועד הירבו לשיר פיוטים שהיו מלאים ערגה לציון ולגאולה. ראה קלטת ולצידה חוברת "לא אל אדיר נרננה", מפיוטי יהודי אפגניסטן, עורך: עזרא ברנע; ליווי מוסיקלי: דוד ניסני, בהוצאת "רננות", המכון למוסיקה יהודית, ירושלים.

'מצוות השינה'. אחרי שאשתו מעוררת אותו, הוא רץ לבית הכנסת לשמוע דרשה על פרשת השבוע מפי הרב, המשלב בדרשתו אגדה, מדרש זוהר ופלפול.

הסעודה השלישית - לאחר הדרשה מתפללים תפילת מנחה ושבים הביתה לסעודה שלישית לכבוד יעקב אבינו עליו השלום. אחר הסעודה השלישית שבים לבית הכנסת, שומעים דרשות, שרים פיוטים וקוראים במקהלה פרקי תהלים "עד שיצאו שלושה כוכבים". בצאת השבת מתפללים תפילת מעריב, מבדילים על יין, נר ובשמים. בשל החורף המושלג, שבו לא היו שיחי בשמים הריחו אתרוג מיובש שנותר מחג הסוכות.

סעודת 'מלווה מלכה' - חוזרים הביתה מבית הכנסת לסעודת 'מלווה מלכה', שבה נפרדו מקדושת השבת והכינו עצמם לקראת ימי החול. הפרידה משבת הייתה מלווה בשירים ובבקשות לאלהיו הנביא, שיזכרם לטובה בימות החול הבאים ויצליח את דרכם¹². בין השאר שרו את הפיוט 'במוצאי יום מנוחה/ המצא לעמך רוחה'. יהודי אפגניסטן נהגו לבדר את ילדיהם ולספר סיפור הקשור בפיוט הזה:

יצא יהודי ירא-שמים עם בוקר, רכוב על חמורו הקטן, הנושא שקי מרכולת אל העיר הגדולה והמרוחקת. יצא עם שחר, אולם הדרך נמשכה עד אין קץ. כשנטתה השמש לשקוע, נתמלא ליבו של האיש פחד, שמא שערי העיר ינעלו על מנעול ובריה קודם שיכנס בין חומות העיר. שודדי דרכים יתנכלו לו ולרכושו. לפתע שמע היהודי שעטת סוסים ושודד דרכים קרב אליו ואמר: "לאט לך יהודי. למה תמהר? מדוע אינך חס על בריה עלובה שאתה רוכב עליה".

היהודי הבין את כוונות הזדון של השודד המצפה לחשיכה ולנעילת שערי העיר. לפתע צץ רעיון במוחו של היהודי. הוא אמר לשודד, שהציק לו בשאלות: "אינני איש דברים, אבל אלוהים חנן אותי בקול ערב, שסלסוליו נעימים לאוזן". "יפה, יהודי. פתח פיך וסלסל שיר".

היהודי פתח בשיר וסלסל בקולו:

במוצאי יום מנו – חה!

המצא לעמך רו – חה!

שלח תשבי לנאנ – חה!

ונסו יגון ואנ – חה!...

¹² אברהמוף: שנתיים באפגאניסטאן (15.4.35)

האריך היהודי בסלסולי "חה!" וחמורו שהיה רגיל לשמוע קריאות זירוז "חה!"
נע במהירות. השודד שהתענג מקולו של היהודי עודד אותו להמשיך ולשיר.
והיהודי המשיך:

יאתה לך צו – רי!

לקבץ עם מפוז – רי!

מיד גוי אכז – רי!

אשר כרה לי שו – חה!

שמירת שבת

חילול שבת בקהילה נחשב למעשה מגונה והעברייני נענש על-ידי רב הקהילה¹³. שיירות הסוחרים עשו דרכן במדבריות לאורך שבועות והתנהלו גם בשבת מטעמים של פיקוח נפש. מעולם לא נכנסה שיירה של סוחרים העירה בעצם יום השבת מחשש למראית עין. באי השיירה המתינו מחוץ לעיר עד צאת השבת או החג¹⁴. מי שהפר צו זה נענש בחומרה. הצעירים העזו לבלות את יום השבת בטיול בשדה לא רחוק מתחום שבת¹⁵. זבולון קורט מביא סיפור-עם יהודי-אפגאני, המעלה על נס את שמירת השבת של אם יהודיה:

פעם ביום השבת הוציאה אישה לחצר ביתה את עריסת תינוקה אל השמש. אחר הצהריים רצתה להחזיר את העריסה לחדר, אך קצה צעיפה נתפס בקש שבלט מתוך הטיט שבו טיחו את הבתים. האישה עמדה במקומה, כשהעריסה על גבה, עד צאת השבת, מחשש שיינתק הקש ממקומו והיא תחלל, חלילה, את השבת¹⁶.

הסוחרים היהודים בערי המסחר הקפידו מאוד על שמירת שבת. ביום זה הם התכנסו בפונדק הסגור שבו התאכסנו מטעמי ביטחון ופולחן, אין יוצא ואין בא כל יום השבת. תלמיד חכם, שנילווה אליהם ועסק גם במסחר חלקי, שימש אותם בקודש ועבר לפני התיבה וגם קרא בתורה. הוא דאג למזון כשר, שחט בעבורם בשר עוף וצאן. קהילת הסוחרים תגמלה אותו כנדרש¹⁷.

שבתות מיוחדות

שבת חתן - שבת חתן היה מקור לשמחה ולפעילות רבה בבית הכנסת. החתן התקבל בכבוד מלכים. הוא ישב על כיסא כבוד והשושבינים ישבו משני צדדיו

¹³ אלו שחיללו שבת בפרהסיה, או נעדרו מבית הכנסת ללא סיבה משכנעת, היה בית דין פוסק קנסות או 'פאלאק' (הצלפה על כפות הרגליים). מי שסירב להיענות להחלטת בית הדין, הוחרם, לא נמכר לו בשר כשר. נאסר עליו להיכנס לבית המרחץ ועל אשתו אסרו לטבול. עונשי גוף ונפש שכנעו את הסרבנים לציית לפסקי הדין. ראה יהושע: מנדחי, עמ' 333.

¹⁴ מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 24, מספר על מאורע שהרעיש את הקהילה בהראת בליל הסדר של שנת תרע"ו (1916). קבוצה בת 18 סוחרים הגיעה לשערי העיר עם התקדש החג, לאחר שעשתה חודש ימים בדרכים ולא הצליחה להגיע במועד. הרב ציווה שתישאר מחוץ לעיר עד צאת החג. המתפללים הנזעמים שציפו לראות את בני משפחתם שנעדרו תקופה ארוכה, מנעו הוצאת ספרי תורה בבתי כנסת ואף נעלו את שערי בית-הכנסת ומנעו מהרב לצאת לביתו. לאחר עיון ארוך בספרים פסק הרב בדרך של פשרה: ניתן להכניסם בליל שני של גלויות, שכן באותה שעה בירושלים מצוינים את כניסת חול המועד של פסח. הנוסעים נצטוו לקיים גם סדר פסח שני בי"ד באייר בערב.

¹⁵ אברהמוף: מנדחי (15.4.35), מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 24. יהושע: מנדחי, עמ' 58. אברהמוף היה עד ראיה למהפיכה ולפוגרום שנתלוה אליו. הרבנים ייחסו זאת לעוון הצעירים העוברים על 'כל תשחית' ומגלים את זקנם בתער ובעוון טיולים בשבת מחוץ לתחום שבת. אברהמוף: שנתיים באפגאניסתאן (11.3.35).

¹⁶ קורט: בת המלך, עמ' 189.

¹⁷ מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 36, 42; בראוור: יהודים (תש"ד), עמ' של-שלא.

לכבדו וגם כדי להגן עליו. החתן עבר לפני התיבה והתפלל תפילת שחרית. מעלים אותו לתורה. אם אינו כהן או לוי, הוא מתכבד ב'שלישי'. בשעת העלייה לתורה מפזרים מעליו שקדים מסופרים, הנשים מריעות מהעזרה ומזליפים מי ורדים על כפות ידיהם של המתפללים מ'גלאב-פוש' (מזלף כסף בעל צוואר דק וארוך היוצא מגוף כדורי). כל קרוביו של החתן מתכבדים ב'מוסיף' (עלייה לתורה שלא במניין שבעת העולים). בתום תפילת השבת הובילו את החתן לביתו בתהלוכה ברוב עם בשיר ובפיוט. בבית אבי החתן כיבדו את באי בית הכנסת בכיבוד קל.

שבת בראשית, שבה החלו לקרוא בתורה מחדש בספר 'בראשית'. העבירו לשבת זו מהעליצות של שמחת תורה.

שבת שירה. בין י' לט"ז בשבט קראו בתורה במנגינה מיוחדת את שירת הים 'אז ישיר משה ובני ישראל' (שמות טו, א). בשבת הזאת אכלו חמין עשוי מגרגרי חיטה לזכר המן המסופר בפרשה.

שבת עשרת הדיברות. בשבת שלאחר שבת שירה ובשבת נחמו קראו בתורה את 'עשרת הדיברות' ונהגו כבוד מיוחד בשבת הזאת.

שבת שקלים. בשבת הראשונה של אדר הכריזו על השקלים, זכר למגבית של מחצית השקל שבו קנו בימי המקדש את קרבנות הציבור. כספי ה'שקל' ניתנו לעניים.

שבת זכור. השבת שלפני פורים נקראת כך בשל 'זכור את אשר עשה לך עמלק' (דברים כה, יז). לאחר תפילת שחרית שרים את הפיוט 'מי כמוך ואין כמוך. מי דומה לך ואין דומה לך' של ר' יהודה הלוי, שבו מובא תקציר סיפור המגילה בחרוזים.

שבת הגדול. השבת הסמוכה לליל הסדר. בשבת זו המתפללים נדרו לתרום תרומות לטובת עניי העדה שיוכלו לקיים פסח כהלכתו¹⁸.

¹⁸ לטובת 'קמחא דפסחא' לעניי העדה שלחו עשירי העדה תרומות משלוחותיהם בלונדון ובפישאוואר בהודו (לפני חלוקתה של הודו). לימים הגיעו תרומות מהשלוחות במילאנו ובארצות-הברית, שהוקמו מאוחר יותר לטובת 'קמחא דפסחא' לעניי העדה שלחו עשירי העדה תרומות משלוחותיהם בלונדון ובפישאוואר בהודו (לפני חלוקתה של הודו). לימים הגיעו תרומות מהשלוחות במילאנו ובארצות-הברית, שהוקמו מאוחר יותר. ראה יהושע: מנדח, עמ' 314.

שבת תוכחה. בחודש אייר קוראים את פרשת 'בחוקות' בספר ויקרא ובחודש אלול קוראים בפרשת 'כי תבוא' בספר דברים. בשתייהן יש מסכת קללות למי שאינו מקיים את חוקי התורה. באי בית הכנסת נזהרו שלא לעלות לתורה בפרשיות אלה והשאירו את העליות לשמש בית הכנסת או לקורא בתורה או לעם הארץ שלא הבין את משמעות "ארור אתה".

שבת איכה. בשבת זו שלפני תשעה באב נמנעו מכל סממן של שמחה.

שבת נחמו. בשבת שלאחר תשעה באב נעלם היגון והחלה השמחה ונערכו שמחות משפחתיות. ההפטרה החלה ב'נחמו נחמו עמי' (ישעיהו מ).

השוואה:

יהודי אפגניסטן הקפידו מאוד על שמירת השבת והחמירו עם עצמם מאוד בקיום מצוותיה. הנימוק היה לא רק סוציאלי – מנוחה לעובד – אלא יותר משישראל שמרו את השבת – השבת שמרה עליהם. בהיותם קהילה של סוחרים, הם נאלצו להסתגר בסופי שבוע וליצור נתק כללי עם סביבתם. עונג שבת – מצא את ביטוי בכל קהילות ישראל – בתפילה, באכילה של בשר ודגים וכל מיני מטעמים בשלוש סעודות חובה, תשמיש המיטה מליל שבת לליל שבת ושניה בשבת תענוג – אחרי הארוחה הדשנה.

הנשים שלרוב לא ידעו קרוא וכתוב: היו מקשיבות לבעל שקרא באשכנז מתוך 'צאינה וראינה' (ביידיש) ואצל הספרדים ב'מעם לוועז' (בלאדינו) – שם עממי לתרגום ולביאור התורה.

ניקיון הגוף ובגד של שבת.

ניקיון הבית והגוף לקראת שבת מאפיינת את המשפחה היהודית. המונח 'בגדי שבת' אומר הכול. גם אם אדם לבש כל השבוע טלאים ובני טלאים, בשבת הוא לבש את בגדיו הטובים. היה זה אירוע לא רק חברתי, סוציאלי, משפחתי, אלא אירוע של התעלות הנפש. הספרדים ועדות המזרח פנו זה לזה בברכת 'שבת שלום' והשני משיב: 'שבת שלום ומבורך'. האשכנזים ברכו זה את זה בברכת 'שבת טובה - א גוט שאבעס' והשני משיב 'א גוט יאר' – שנה טובה.

ראש חודש

יהודי אפגניסטן ייחסו קדושה לראש חודש. לבד מאי אמירת תחנונים בבית הכנסת ואיסור צום בראש חודש, הנשים שבתו ביום זה מכל מלאכה – לא ניקו, לא בישלו ולא תפרו – וראו בו יום חג¹⁹. כמנהג קהילות ישראל, השתדלו לאכול פרי חדש ולברך עליו ברכת 'שהחיינו'. ראש חודש היה גם ציון דרך לתחילת ההכנות לחגים הבאים באותו חודש בראש חודש אדר התחילו באפייה לפורים. בראש חודש ניסן החלו בניקיון הבית ובהכנת הקמח למצות.

כמנהג ישראל, הוציאו ספר תורה בשחרית של ראש חודש. הוסיפו בתפילת שמונה עשרה 'יעלה ויבוא' וקראו 'חצי הלל' והוסיפו תפילת מוסף ואין אומרים תחנון ולא נושאים הספדים ביום זה.

בימי קדם ראו ביום ראש חודש חג וכמו שנאמר בספר במדבר י', י: ובראשי חודשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם. בימי קדם החודש החדש נקבע על פי 'ראייה', בכ"ט בכל חודש התכנס בית הדין וציפה לעדים שיבואו ויעידו שראו את הירח החדש שנולד. העדים נחקרו אם לא טעו בראייתם. מהר הזיתים ועד לבבל נהגו להדליק משואות מהר להר כדי להודיע בתפוצות על החודש החדש. בכמה קהילות נהגו להדליק נר לזכר המשואות.

בילדותי בירושלים – בתלמוד תורה שבו למדתי שחררו אותנו למדנו חצי יום. אימא לא תפרה ולא כיבסה בראש חודש. הירושלמים לא עלו לבית קברות ביום ראש חודש והקדימו ועלו בערב ראש חודש.

הימים הנוראים

משנכנס אלול, חודש הרחמים, חש היהודי האפגני את חומרת הימים ההולכים וקרבים. דרשו 'אלול' – אני לדודי ודודי לי. ימים של קירוב בין אדם לאלוהיו. האב ובניו קמו לאחר חצות לילה והלכו לתפילת סליחות בבית הכנסת כמנהג הספרדים האומרים סליחות מתחילת אלול ועד לערב יום הכיפורים ותוקעים בשופרות. לפי המסורת משה רבנו עלה בפעם השנייה להביא את לוחות הברית בראש חודש אלול וירד כעבור 40 יום בערב יום הכיפורים בתקופה זו הירבו לתת צדקות לעניים. סוחרים שסחרו במרחקים חזרו לביתם. הם בילו את עיקר זמנם הפנוי בתפילות וחסידיים צמו בשני וחמישי²⁰.

¹⁹ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 382.

²⁰ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 376 ורשימת המקורות בהערה 133.

יהודים במזרח אירופה נהגו לשנן את הפסוק בעמוס ג, ה: 'אריה שאג מי לא יירא?' – משום שראשי התיבות של 'ארי"ה' – אלול, ראש השנה, יום הכיפורים והושענא רבא.

את המילה 'אלו"ל' פירשו כ'אני לדודי ודודי לי' – הדוד הוא האלוהים, המקבל את החוזרים בתשובה.

לפי מנהג ירושלים נהגו לעלות על קברי קדושים וקברי אבות בערב ראש חודש אלול וערב ראש חודש ניסן ולשפוך תחינה. עלו על קברה של רחל, הגיעו למערת המכפלה, שם מותר היה ליהודים לעלות רק כמה מדרגות מחוץ למיתחם המערה. בעוד הספרדים ובני עדות המזרח אומרים סליחות למחרת ראש חודש אלול, האשכנזים התחילו באמירת סליחות ממוצאי השבת האחרון שלפני ראש השנה.

ראש השנה

ראש השנה לא יחול לעולם בימים ראשון, רביעי ושישי. השנה לא החלה בחודש תשרי. תשרי היה החודש השביעי. אירועי ראש השנה החלו כבר בחצות הלילה הקודם בתפילת סליחות ובהתרת נדרים. גם הנשים מצטרפות להתרת נדרים. הוקם בית דין של שלושה תלמידי חכמים שערך את סדר התרת נדרים והכריז: 'מותרים לכם, מותרים לכם, מותרים לכם'. הציבור צם ערב ראש השנה. היהודים האמידים שחטו כבש ונתנו את בשרו לעניים. ביד אדומה מדמו של הכבש רשמו סימן על דלת הבית והתוו קו דם על המצח. מנהגים אלה מזכירים בכמה ממרכיביהם את זבח פסח בשמות יב: 'ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף'. הדם הוא אמצעי הגנה מאגי היוצר חיץ בין כוחות הרע לכוחות הטוב. ראש הכבש המבושל נאכל בסעודת הערב הראשון והשני, לאחר ברכת 'שנהיה לראש ולא לזנב' וכסמל לעקידת יצחק.

מבעוד יום מתכנס הציבור בבית הכנסת לתפילה חגיגית של ערב ראש השנה. יהודי ירא שמים מתפלל בקול בוכים ובשברון לב וקורא את הפיוט 'אחות קטנה', ששם מחברו – אברהם חזן חזק – נרמז בראשי החרוזים. החרוז החוזר הוא 'תכלה שנה וקללותיה' והבית האחרון מסתיים ב'תחל שנה וברכותיה'.

בשל מחסור בסידורי תפילה באפגניסטן ובכדי להוציא ידי חובה גם מי שאינו יודע לקרוא, התפלל סומך החזן בקול רם את תפילת העמידה הנאמרת בלחש.

הבית היה מלא אורה, כדי שאור החג יאיר על כל השנה. המשפחה הִסְכָּה על שטיחים וכסותות ופרסו בפניהם את ה'סופרה' – מפה או שולחן נמוך – ברכו ואכלו את ה"ברכות", תפוח בדבש ("שתהיה שנה מתוקה כדבש") ורימון ("שנהיה מלאים מצוות כרימון"). שאר ה"ברכות" היו מבוססות על אטימולוגיה של שמות: ראש כבש ("שנהיה לראש ולא לזנב ותזכור לנו אילו של יצחק אבינו עליו השלום"); סלק ("שיסתלקו אויבינו"); כרתי ("שיכרתו אויבינו"); רוביה, סוג של קיטנית ("שירבו זכיותינו"); קרא, דלעת ("שתקרע רוע גזר דיננו ויקראו לפניך זכיותינו"). במהלך הסעודה קראו משניות וזוהר – אחד מקור ואחד תרגום לפרסית-יהודית.

יום ראש השנה היה כולו קודש לתפילה, תקיעת שופר ולימוד תורה. שרו את הפיוט "ונתנה תוקף" [לר' אמנון ממגנצה, מיינץ בגרמניה] ו"אם אפס" [לר' אפרים מבונא, בון בגרמניה] בתרגום פרסי-יהודי²¹. אין נוהגים לישון ביום ראש השנה מחשש ש"המזל יישן כל השנה". לאחר הסעודה קרא אבי המשפחה את תרגום הפיוט 'עקידת יצחק'²² וקראו פעמיים את 150 פרקי תהלים, כדי להגיע למניין כפ"ר [=300]. תפילת 'תשליך' נערכה ליד הבור שבחצר בית הכנסת²³.

לעולם לא יחול ראש השנה בימים ראשון, רביעי ושישי. בימי קדם ראש השנה לא היה ביום א' בתשרי אלא ביום א' בניסן, שעליו נאמר: ראשון הוא לחודשי השנה [שמות יב ב]. התורה גם מונה את החודשים מניסן ואילך. א בניסן הוא ראש השנה למלכים ולרגלים; אחד באלול – ראש השנה למעשר בהמה; א בתשרי ראש השנה לשנים, לענייני שמיטה ולהתחלת שנת היובל; באחד בשבט – ראש השנה לאילן [לפי בית שמאי].

הימים הנוראים

²¹ פיוט רבי אמנון עם התפסיר בלשון פרסי ונלווה אליו תפסיר ונתנה תוקף, שנוהגים לאומרם בב' ימים דראש השנה וגם ביום הכפורים. הובא לבית הדפוס ע"י העני והדל חנוכה בן אגא ג'אני שמש, דפוס אברהם משה לונץ, ירושלים תרס"ב. מהדורה שנייה מורחבת הובאה לדפוס ע"י נכדו ב"צ יהושע, ירושלים חנוכה תשמ"ז.

תפסיר **אם אפס**, פיוט נאה על עקידת יצחק אבינו עליו השלום, שייסד רבינו אפרים מבונ"א [בון] אשכנזי... יוצא לאור מאת עני והדל חנוכה בן אגא ג'אני שמש ס"ט, ירושלים שנת מבורכת לפ"ק [1900]. מהדורה שנייה מורחבת הובאה לדפוס על-ידי נכדו ב"צ יהושע, ירושלים חנוכה תשנ"ו. ראה יהושע: מנדחי, עמ' 474.

²² **ספר עקידת יצחק**, תורגם ללשון פרסית יהודית (באותיות עבריות) עם מדרשים על-ידי ר' בנימין ב"ר מישאל, יצא בדפוס בירושלים בתרס"ב (1902). ראה יהושע: מנדחי, עמ' 453.

²³ ראה קשאני: ראש השנה (תשי"ט); קשאני: ראש השנה (תשכ"א); מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 187.

מכאן ועד יום כיפור אלה עשרת ימי תשובה, שבהם ממעטים בעסקים ומרבים בתפילות ובמעשי צדקה לקראת יום הכיפורים. בימינו אנו רואים את יום הכיפורים כזמן לעינוי הגוף והנפש, אולם בימי בית שני ראו ביום כיפור יום חג וכמו שנאמר: 'לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים, שבהם בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולים, שלא לבייש את מי שאין לו' [תענית א י].

יום הכיפורים

אין יום הכיפורים מכפר על עבירות שבין אדם לחברו אלא על עבירות שבין אדם למקום.

חובה להתפייס בין בני אדם ולבקש סליחה. האתיופים לאחר סעודה מפסקת נופלים לארץ ומבקשים מחילה זה מזה. במזרח אירופה נהגו לאפות עוגיות פיוס ולכבד בהן את הבאים ולבקש סליחה זה מזה ערב יום כיפור.

יהודי אפגניסטן נהגו ערב כיפור להשכים לאמירת סליחות ולהתרת נדרים - שלושה מתפללים מבוגרים המשמשים כבית דין ואלה מתירים כל נדר או שבועה. בני עדות המזרח מרבים להשתמש בביטוי 'בלי נדר'. לקהילת סוחרים העוסקת בהתחייבויות יש חשיבות כלכלית להתרת נדרים. בגרמניה וברוסיה דרשו מן היהודים לציין בתפילת 'כל נדרי' כי התרת הנדרים אינה כוללת התחייבות של יהודים לשלטונות. עם תום הסליחות יצאו לבתייהם כדי לערוך סדר כפרות. לכל זכר לקחו תרנגול כפרות ולנקבה לקחו תרנגולת. אבי המשפחה סובב קודם תרנגול על ראשו ואחר כך סובב על ראשי בני המשפחה האחרים והכריז: "זה כפרתך. זה חליפתך. זה תמורתך. זה התרנגול ילך לשחיטה ואתה תלך לחיים טובים ושלוה". צריכת התרנגולים והתרנגולות הגיעה ערב כיפור לשיאה ועל כן הערבים כינו את יום הכיפורים **עיד אל-ג'אג'**. בשר העוף חולק לעניים או שנתנו תמורתו כסף לעניים. מעיהם ורגליהם של העופות נזרקו על גגות הבתים כדי לרצות את עופות השמים שראו בהם שליחים של שדים ורוחות. לפי מנהגים שונים יש שערכו את הכפרות עם דג חי או צרור כסף לצדקה. בבבל מלפני כאלף שנה היו שלקחו עציץ ובו צמח וערכו סדר כפרות. ההכנות ערב כיפור היו קדחתניות, הרבו לאכול ביום זה כדי להכין בגוף רזרבות והכינו נרות נשמה עבים וגבוהים עשויים שעווה, שאותם התיכו בסירי נחושת גדולים. הנרות דלקו בבית הכנסת מערב כיפור ועד מוצאי יום כיפור. שאריות השעווה מנרות הנשמה שימשו במשך השנה כולה כנר להבדלה. פיסות מנר זה נהגו להחזיק בבגדיהם

של בני המשפחה כסגולה להגנה ולהצלחה. בפסח נהגו לשמור פיסות מצה שמורה בכיס כסגולה נגד עין רעה.

לאחר תפילת מנחה ערך הרב 'סדר מלקיות' לבני הקהילה כדי לכפר על חטאיהם. ידי המולקה נקשרו על קורת עץ מיוחדת, כשפלג גופו העליון של המולקה חשוף וראשו בין זרועותיו. הרב הלך את האיש שלושים ותשע מלקות על גבו, שהם כמניין ט"ל, שהם שלוש פעמים י"ג מידות. והוא מונה: "והוא. רחום. יכפר. עוון. ולא. ישחית. והרבה. להשיב. אפו. ולא. יעיר. כל. חמתו". השוט עשוי ידית עץ שאליה מחוברות שתי רצועות עור – אחת של שור ואחת של חמור – , כדי לקיים "ידע שור קוֹנֵהוּ וחמור אָבוֹס בעליו" (ישעיהו א, ג). המולקה תורם לצדקה והולך לטבול במקווה שבחצר בית הכנסת. נראה שלבד מ'סדר מלקיות', ההלקאה גם באה להדגיש את מעמדו של המלקה לעומת המולקה, דהיינו רב העדה הוא השליט הכל יכול השולט ביד רמה בבני קהילתו.

הנשים עינו את עצמן ביום זה על-ידי מריטת שערות אחדות מגבות עיניהן במלקחיים או בחוט. הסעודה המפסקת נערכה בטקסיות של סעודת חג. בני הבית נשקו את ידו של האב, ביקשו את סליחתו והוא בירך אותם. מגיל תשע צמו הילדים יום שלם. מנהג זה קיים גם אצל יהודי אשכנז.

עינוי הנפש של יום הכיפורים לפי ההלכה הוא בחמישה דברים: איסור אכילה ושתייה; איסור רחיצת הגוף לשם תענוג; איסור סיכת הגוף בשמן ובבשמים, איסור נעילת סנדל של עור ואיסור תשמיש המיטה – קיום יחסי מין. האישה הפולניה לא ראתה בכך עינוי.

תפילת 'כל נדרי'

פסגת התפילה של יום כיפור הוא תפילת 'כל נדרי'. אצל יהודי ספרד ואשכנז מופיע הנוסח ב'כל נדרי' שבו מבקשים היתר 'להתפלל עם העבריינים'. מיהם העבריינים? אומרים כי האנוסים שקיבלו לכאורה את הנצרות או את האיסלאם והמתבוללים למיניהם היו מגיעים לבית-הכנסת בהסתר ערב יום כיפור ומתפללים עם הקהילה, שהרי ישראל אף-על-פי שחוטא – אפילו המיר את דתו - ישראל הוא. תפילת כל נדרי כתובה ארמית וזאת כדי שהציבור שדיבר אז ארמית יבין אל נכון את משמעות הדברים.

אצל יהודי אפגניסטן - לתפילת 'כל נדרי' מובאים לבית הכנסת גם חולים מרותקים כסגולה להבראתם. בית הכנסת מוצף באור הנרות והפנסים שהביאו

המתפללים לבית הכנסת. כמקובל גם אצל יהודי אשכנז, בסיום 'כל נדרי' עורכים תפילת אשכבה לנשמות הנפטרים ואומרים 'מי שברך' לציבור המתפללים כדי שמשאלות ליבם יתגשמו לטובה. רבים מן המתפללים נשארים ערים כל הלילה ואינם נוטשים את בית הכנסת מעת לעת. בלילה זה הם משננים את מסכת יומא, זוהר וטהילים²⁴. סיפרו יהודי אפגניסטן שערב יום כיפור היה מגיע זקן פתאני לבית הכנסת ונשאר בבית הכנסת מעת לעת – עד צאת יום הכיפורים שאז היה נעלם עד לשנה הבאה.

ביום הכיפורים מקדימים את התפילה. חלק מן התפילה נאמר בלשון פרסית-יהודית. חשיבות מיוחדת מייחסים ל'סדר העבודה' של הכהן הגדול בבית המקדש, המסמל את הגאולה, הקמת בית המקדש ואת "ושבו בנים לגבולם" (ירמיהו לא, טז). מתוך ספר 'עקידת יצחק' קראו בתרגום פרסי-יהודי גם את הפיוט 'עת שערי רצון להיפתח' ו'וידוי הגדול לשחרית כפור לרבינו נסים הגדול ז"ל ראש ישיבת בבל'²⁵ עם צאת הכוכבים, תוקעים בשופר, מתפללים תפילת ערבית ומברכים 'ברכת הלבנה'. הבנים אצים לבית אביהם, מנשקים את כף ידו של האב והוא מניח את כף ידו על ראש כל אחד מהם ומברך. אוכלים ואצים לקיים מצוות "ילכו מחיל אל חיל" (תהלים פד, ח) לקשור מצווה במצווה ולבנות את הסוכה. מנהג זה נפוץ גם בקרב יהודי אשכנז.

הפיוטים 'ונתנה תוקף' של ר' אמנון ממגנצה ו'אם אפס רובע הקן' של ר' אפרים מבונה (בון) תורגמו לפרסית יהודית על-ידי סבי מולא מתתיה חנוכה ויהודים באפגניסטאן, איראן ובוכארה שרו פיוטים אלה שנכתבו על-ידי רבנים מגרמניה.

באפגניסטן הארוס שלח לארוסתו בכל ערב חג, לרבות ערב יום כיפור 'מִהָג'וּמָה' – מגש ועליו לא פחות מעשר צלחות ובהן מפירות העונה, עופות ודגים מבושלים. ה'מהג'ומה' קושט ב'מגיני דויד' ובניירות מוזהבים ומוכספים ('וארואראק') ו'צִדְפָּרִי' (בקבוק גמלוני של יי"ש מעשה בית)²⁶.

²⁵ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 453.

²⁶ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 402-403.

סוכות

כבר למחרת ראש חודש אלול התחילו בהכנות ובתכנון הסוכה. אבי המשפה יצא לשוק לקנות קורות עץ כדי לבנות סוכה גדולה ומפוארת, שבה יבלו בני המשפחה והאורחים כל ימי החג. הסוכה התנוססה לגובה של שלושה מטרים לפחות. בבניית הסוכה לא השתמשו במסמרים אלא בחבלים. מזכיר לנו את בניית המקדש שבו לא הרימו פטיש. עד ערב יום הכיפורים השלימו את שלד הסוכה ובתום צום יום הכיפורים הוסיפו את הדפנות העשויים שטיחים ויריעות רקומות בצבעים ססגוניים (עבודות סזוני, מעשה רקמה). העשירים השאלו לעניים שטיחים ופרוכות. ללא תמורה כדי לשמח אותם בשמחת החג. הקהילה נהגה לסייע בכסף ומזון לעניי העדה ערב סוכות, ערב פסח וערב שבועות. מנהג זה קיים עד עצם היום הזה בעדה²⁷.

הסוכה קושטה בתמונות של חכמים, עקידת יצחק והאושפיזין – שבעת האורחים הבאים לבקר בסוכה בכל אחד מימי החג: אברהם, יצחק, יעקב, יוסף, משה, אהרן, דויד – שכל אחד מהם התארח בסוכה באחד מימות החג – התמונות נדפסו בירושלים והובאו לאפגניסטן על-ידי עולי רגל. גג הסוכה קושט בענפי ערבה. מתקרת הסוכה השתלשלו שבעת המינים ובקבוקי יין ושמן זית. הכניסה לסוכה קושטה בקשת עשויה עלי ערבה. סדין לבן שימש כדלת. הרצפה קושטה בשטיחים יקרים והסעודות נעשו בהסבה על כרים וכסותות תוך ישיבה על הרצפה ברגליים שלובות. הארוחה הונחה על 'סופרה' (שולחן נמוך או מפה פרושה). ליד אבי המשפחה הניחו שרפרף לכבוד האושפיזין. בשבוע סוכות לא השאירו את הסוכה ריקה ובכל לילה ישן בה אחד מראשי המשפחה. בשבוע החג ביקרו בסוכה גם שכנים וידידים מוסלמים. בסוכה של רב העדה ביקרו בחג מושל העיר ופמלייתו. ביקור המושל הוסיף יוקרה ליהודים ותרם לביטחונם.

בדומה לליל הסדר שנחוג בשני לילות רצופים, כך נהגו לגבי חג הסוכות, שחגגו כיום טוב של גלויות.

יהודי אפגניסטן הקפידו לקיים מצוות ארבעת המינים - בהיעדר אתרוגים באפגניסטן נהגו להביא אותם ממיזנדרון שבאיראן או מארץ ישראל על-ידי עולי רגל²⁸. לא אחת אירע שהמשלוח איחר והגיע בעיצומו של החג. יחידי סגולה

²⁷ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 311.

²⁸ העדה בירושלים השתדלה לשלוח אתרוגים ליהודי אפגניסטאן ואלה תרמו למען העדה בירושלים. בשנות ה-40 העביר לירושלים פרנס העדה פלטיאל הכהן בעבור מכירת אתרוגים

ובעלי אמצעים רכשו לעצמם את ארבעת המינים. מי שלא היו בידו אמצעים הסתפק בארבעת המינים שרכש בית הכנסת. האתרוג שעליו ברכו נחשב לבעל סגולה והשתמשו בו לברכת 'הבדלה' בתקופת החורף הקפוא שבו לא צמחו עצי בשמים. זכות גדולה הייתה לי בשנת 1992 בהיותי בשליחות ממלכתית בתג'יקיסטן שהייתה נתונה במלחמת אזרחים ובחירוף נפש הבאתי לקהילה המנותקת את ארבעת המינים. לשמחתם של בני הקהילה לא היה גבול.

בחול המועד לא למדו בבתי ספר. גם ההורים שבתו ממלאכה. נהגו מנהג 'מועד פִּינִי' (ביקור חג), תחילה בביתו של הרב ומשם פנו לסוכות קרוביהם וידידיהם, לפי סדר חשיבותם. הכיבוד היה כיד המלך והשתייה כדת. לא נהגו לטייל בטבע מחשש שיאלצו לאכול ולשתות מחוץ לסוכה.

בליל הושענא רבא מתאספים בסוכות של אבלים בשנת האבל הראשונה, כדי לומר כל הלילה את סדר ליל הושענא רבא. לאחר תפילת שחרית של הושענא רבא היו חובטים את הערבה על הקרקע, כסגולה להורדת גשמים²⁹. גם מנהג ניסוך המים שמקורו בבית המקדש בשבעת ימי חג הסוכות. בקהילות ישראל נהגו להתיז מים מעל סכך הסוכה, כזכר לניסוך המים.

בסוכות קראו בספר קהלת במנגינה מיוחדת. גם תלמידי המדרש נערכו לקראת חג הסוכות ולמדו את ספר קהלת. לאחר חג הסוכות כשהתחדשו הלימודים הביא כל ילד חבילת מקלות שאותן הקציע מענפי הערבה. על כל צרור מקלות נרשם שמו של הנער. המקלות שימשו כאיום קבוע על הילד ובשעת הצורך שלף המורה מתוך הצרור האישי של כל תלמיד מקלות לצורך הענשתו של הילד. לעיתים הוא נזקק לכמה מקלות לאחר שחלקם נשברו במהלך ההצלפה.

בימי המקדש היה חג הסוכות אחד ממועדי הרגל. חג הסוכות נקרא גם חג האסיף, שבו אספו את היבול לפני רדת הגשמים. החג מסומל בארבעת המינים: אתרוג, לולב, הדס וערבה. בימי המכבים כשלא יכלו לחגוג את סוכות כהלכתו חגגו אותו באיחור בכ"ה בכסלו במשך שמונה ימים. ביום השמיני – הוא שמיני עצרת – הוא גם חג שמחת תורה. בחוץ לארץ חוגגים את שמחת תורה ביום התשיעי לחג. הישיבה בסוכה לזכר הסוכות שבהן התגוררו בני ישראל במדבר. בימי המקדש נהגו לקיים טקס ניסוך המים על המזבח, כסימן לגשמים מבורכים. המים הובאו

לארבעה בתי כנסת בעיר הראת סך 34.140 לא"י מנדטוריות. ראה יהושע: מנדח, עמ' 314, הערה 123.

²⁹ מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 86; קורט: סוכות (תשכ"ו); קשאני: סוכות (תשכ"ג); אברהמוף: שנתיים באפגאניסתאן; כהן: נוסעים (1971), עמ' 243.

בצלוחית של זהב ממעיין השילוח אל המקדש. במהלך חג הסוכות ערכו מדי לילה בחצרות בית המקדש, בהשתתפותם של גדולי המדינה, שהיו רוקדים ומשמחים את הקהל. הלוויים ניגנו ושרו עד אור הבוקר. נאמר במקורות: מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו. סיפרו על רבי שמעון בן גמליאל שרקד את ריקוד האבוקות. הוא היה נוטל שמונה אבוקות של אור בידו אחת וזורקן כלפי מעלה. זורק אחת ומקבל אחת ואין אחת מהן נוגעת בחברתה.

בשנה שלאחר השמיטה נהגו לקיים מצוות הקהל שבה המלך קרא לעם מתוך ספר דברים.

שמחת תורה

לא היו ימים יפים ליהודי אפגניסטן כמו יום שמחת תורה. גבאי בית הכנסת קנו ממיטב פירות העונה וקישטו אותם בניירות דמויי כסף וזהב. בראש הרימון תקעו מגן דויד. הפירות שקישטו את ספרי התורה נחשבו לפירות מקודשים וכסגולה נגד מחלות ונמכרו לכל המרבה במחיר. בית הכנסת קושט בשטיחים, במרבדים ובפרוכות לרוב. כל ספרי התורה שהיו בהיכל הוצאו לכבוד שמחת תורה. ספרי התורה סודרו בפרמידה צבעונית שהגיעה עד לתקרה. ספרי התורה גם קושטו באריגי משי צבעוניים ועוטרו בזרי פרחים. ההקפות נעשו מסביב לאחד מספרי התורה שהונח על 'כסא של אליהו'. החגיגות נמשכו עד לשעות הערב המאוחרות. המתפללים הביאו מביתם שפע של עופות, בשר ודגים ובקבוקי יי"ש. הרוקדים הירבו לשתות וככל שנכנס יין כך פרצה השמחה. תמונה ציורית של ליל שמחת תורה השאיר לנו המחנך נפתלי אברהמוף:

כל אחד דרש ממני, ובמפגיע, שאהיה אורחו ואתכבד בארוחתו. זה ביי"ש ובדגים, זה ביי"ש ועוף, השלישי ביי"ש ופרות. הצד השווה: ביי"ש, עד שראשי וקרבי המו לי... בא ראש העדה ולקחני אחר כבוד אל שולחנו לשתות כוס של ידידות... כוס לכבוד משה בן עמרם נותן תורתנו הקדושה... כוס לכבוד החג, שמחת ירושלים ובניין בית המקדש. אני מסרב והוא מפציר 'הערב חג שמחת תורה. צריך לשמוח ואין שמחה בלי יין כמו שנאמר: ויין ישמח לבב אנוש'.

ביום שמחת תורה נהגו לקרוא את כל חמשת חומשי תורה מתחילה ועד סוף. הפרשיות חולקו לכל באי בית הכנסת וכל אחד קיבל פרשה שלימה כדי לקיים קריאה מ'בראשית ברא' (בראשית א, א) ועד 'לעיני כל ישראל' (דברים לד, יב).

החזן שר את 'תיקון הגשם' והקהל ליווה אותו בלחש והרים קולו רק בסופי פסוקים ובפזמון החזור.

בליל שמחת תורה מכבדים הורי הכלה את חתנם בשנה הראשונה לנישואין במגשים עמוסים בשר, עוף, דגים, פירות, זרעונים וקליות וקנקנים של ערק. השירים המקובלים בלילה זה היו שירי ערגה לציון.

חתנים ומחותנים הביאו כיבוד רב לבית הכנסת וערבבו שמחת חתן וכלה עם שמחת חתן תורה, סעדו, שתו, שרו ורקדו עם התורה. גם חתן 'מעונה' חתן 'וזאת הברכה' ו'חתן בראשית' כיבדו את הקהל במזון ובמשקה. גם עשירי העדה תרמו לעריכת הסעודה לציבור המתפללים. היו 'חתני תורה' שהזמינו את הקהל להתכבד בביתם³⁰.

באיזמיר ובבלקן נהגו לכבד ב'חתן תורה' למדן צעיר שנשא אישה באותה שנה. בעיר העתיקה בירושלים נהגו להושיב את חתן תורה יחד עם חתנו בראשית מתחת לאפיריון עשוי פרוכת משי. לאחר התפילה ליווה אותם הקהל בשירה לביתם ושמשים הזליפו מי ורדים. באשכנז קראו לאשתו של חתן תורה – כלת תורה וגם לה חלקו כבוד בעזרת נשים.

יום שמחת תורה נקבע בבבל במאה העשירית לציון גמר קריאת התורה והתחלה חדשה מבראשית. בארץ ישראל נהגו לקרוא את התורה במשך שלוש שנים ולפי מנהג בבל סיימו את הקריאה בכל שנה בשמיני עצרת. ליום הזה קראו תחילה 'יום סיום הספר', 'יום הספר', 'תשיעי עצרת', 'יום טוב שני של שמיני עצרת', 'אל תברוך' – 'יום הברכה' ולבסוף – 'שמחת תורה'. משם עבר המנהג לספרד ומשם לאשכנז ולצרפת. לאחר מסעי הצלב הובא המנהג הזה לירושלים. אצל הספרדים החתנים יושבים בכותל המזרח מתחת לאפיריון ומעלים את כל הנערים לתורה מתחת לטלית של אחד המתפללים וקוראים את ברכת יעקב לבניו: "המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים"

חנוכה

החנוכה האפגאנית שונה מן החנוכיות העשויות מקשה אחת המופרות לנו מקהילות אחרות. היא עשויה תשעה בזיכים בודדים עשויים חרס, פח, נחושת

³⁰ אברהמוף: שנתיים באפגאניסטאן; קשאני: יהודים; אבא נעמת: ראיון; קורט: ראיון.

מגולוונת, או כסף – כל בית אב לפי יכולתו. החנוכה האפגאנית מושפעת כנראה מהחנוכה של האנוסים במשהד. כדי להסתיר את הדלקת הנרות פיזרו את הבזיכים בכל פינות הבית. באפגניסטן, שבה לא היה חשש, הניחו את הבזיכים זה ליד זה. בבזיכים שמו שמן זית ופתילות מצמר כבשים שטוו הזקנות בפלך זעיר שבו טוו בדרך כלל חוטים. בלילה האחרון של חנוכה שרפו את כל הפתילים שנותרו וזאת

מחמת הקדושה שייחסו להם וכדי שלא יושלכו לפח האשפה.

בשבוע חנוכה הנשים לא עסקו בכל מלאכה. בליל 'זאת חנוכה' [נר שמיני] ערכו ארוחה חגיגית. בשבוע חנוכה הרבו לאכול מאכלי חלב 'פול'וב מוקטין' [אורז בלבן] או 'קורות' [מאכל חלב] – כזכר לסיפור יהודית שהשקתה את הולופרנס חלב ולאחר שנרדם כרתה את ראשו. האויב שנבהל ממותו של מפקדו הנערץ ברח על נפשו. בעונה זו של השנה מרבית הגברים בעדה שהו בערי המסחר המרוחקות והנשים ביקשו מן הילדים שידליקו בביתן נרות חנוכה ובתמורה זכו בדברי מתיקה ובמעוות חנוכה. הילדים נהגו לשחק בשקדים ואגוזים. בחנוכה שלח הארוס לארוסתו מגשים עמוסים בשר ודגים, פירות יבשים ודורונות שכללו בגדים, נעליים ותכשיטים. כמו כן צירפו תרנגול לבן, שהולבש ב'מכנסיים' ונצבע בצבעים עליזים³¹.

חג החנוכה החג הארץ-ישראלי - מנהגים ומסורת

- חג חנוכה הוא חג עתיק בן למעלה מאלפיים שנה, אבל ביסודו הוא חג צנוע.

מה פירוש חנוכה?

חנו-נחו בכ"ה

חנוכת בית המקדש.

מכבי - מי כמוכה באלים ה'

מקבי - מלשון מקבת

עד לפני שמונים שנה הצטמצם החג בהדלקת נרות שמן או שעווה במשך שמונה ימים, בתפילת "על הניסים" ובבית אכלו לביבות מטוגנות בשמן.

³¹ ראה: קורט: חנוכה; קשאני: חנוכה; כהן: נוסעים (1971), עמ' 243; מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 188.

חג החנוכה לא מוזכר בתנ"ך ואין מגילה מיוחדת לחנוכה בדומה למגילת אסתר לפורים, או מגילת רות לשבועות ומגילת איכה לתשעה באב. ספר המקבים שייך לספרים החיצוניים שלא נכלל בתנ"ך.

בימינו חנוכה הוא לא רק חג דתי, אלא גם חג לאומי גדול, חג הגבורה היהודית, שבכל מקום חוגגים אותו בנשפים, בשירים ובמירות. האור בחג הזה הפך למטאפורה - להשכלה. הנרות הפכו להרבה לפידים של אומץ וגבורה. החשמונאים היו סמל ללוחמים בדורנו.

מי שמחפש סמלים - הכפר הקטן מודיעין בימים של נס חנוכה הפך להיות בימינו לעיר יפהפיה.

חג החנוכה הוא החג היחיד שלא מזכיר את השיעבוד במצרים, את הנדודים של עם ישראל במדבר, את האנטישמיות נגד היהודים בגולה כמו בפורים. חג החנוכה הוא החג היחיד, חוץ מחג העצמאות בדורנו, שצמח על הרי יהודה ועל אדמת ארץ ישראל. חג החנוכה מסמל את השאיפה והרצון של עם ישראל להיות עצמאי בארצו ולא תחת שיעבוד של איזו אימפריה. חג החנוכה הוא שילוב מעניין של הקשר בין עצמאות ישראל ותורת ישראל.

החנוכיה - החנוכיה יש בה שמונה נרות ועוד נר אחד - השמש. המנורה, שהיא גם הסמל של מדינת ישראל, היא לזכר המנורה בת שבעת הקנים שהייתה בבית המקדש בצד דרום והדליקו אותה מידי יום. המנורה המפורסמת ביותר נמצאת ליד בניין הכנסת בירושלים ועליה יש תבליטים של כל ההיסטוריה היהודית.

החנוכיה הפכה למוטיב דקורטיבי אומנותי בכל העולם היהודי וכל אוסף של יודאיקה גאה בחנוכיות שלו.

החנוכיה באה לסמל את הנס, שנמצא כד קטן של שמן טהור, שהספיק לשמונה ימים.

ביום הראשון מדליקים נר אחד + שמש

ביום השני מדליקים שני נרות + שמש

ביום השמיני מדליקים שמונה נרות + שמש

שאלה: כמה נרות מדליקים בס"ה בחנוכה?

44 נרות.

לפי בית הילל: ביום הראשון מדליקים נר אחד וביום השני שני נרות - הולך

ומוסיף

לפי בית שמאי: ביום הראשון מדליקים: שמונה ביום השני שבעה - הולך ופוחת

נהגו להדליק את החנוכיה ליד החלון, או בפתח הבית כדי שכולם יראו את הנס.

האור

בבית המקדש המנורה עמדה בצד דרום. חז"ל אמרו: 'הרוצה להחכים ידרים' –

כלומר הם קשרו את המנורה את האור עם החכמה.

כשאנו מדברים על אדם נאור – אנחנו מתכוונים לאדם משכיל שבחר בדרך

האור.

גם באנגלית להשכלה אומרים: **ENLIGHTENMENT**, שפירושו נאורות,

אור. הסמל של האוניברסיטאות הוא תמיד לפיד, או מנורה, או נר.

נר אלוהים נשמת אדם.

האור - ממנו נגזרת נאורות.

ההשכלה מסומלת באור, בלפיד. האוניברסיטאות מציגות תמיד לפיד, או נר כדי

להדגיש את הנאורות ואת ההשכלה.

"מעוז צור ישועתי" - השיר הידוע ביותר כבר הרבה דורות זהו "מעוז צור

ישועתי". שיר שיש בו מוטיבים של חג לאומי דתי, חג של הניצחון על

ההתבוללות ועל החיקוי של מנהגי עמים אחרים - למרבה ההפתעה המנגינה של

מעוז צור היא לא יהודית בכלל. המנגינה היא במקורה שיר גרמני מימי הביניים.

בשיר הגרמני יש עדיין מוטיבים של עובדי אלילים וגבורה גרמנית. במקורו היה

זה שיר פרוטסטנטי ששרו אותו גם הקאטולים באיטליה. כמה מפתיע, שדווקא

שיר אלילי פרוטסטנטי קאתולי הפך במפתיע להימנון יהודי עממי לאומי לכבוד חג

השחרור של המכבים וכל ילד ומבוגר שרים אותו בדביקות.

מעוז צור ישועתי

לך נאה לשבח

תיכון בית תפילתי

ושם תודה נזבח

לעת תכין מטבח

מצר המנבח

אז אגמור
בשיר מזמור
חנוכת המזבח

את הפיוט העברי כתב יהודי בשם מרדכי שחי במאה השלוש עשרה בגרמניה.

דמי חנוכה - באמריקה קוראים לזה "חנוכה בוש" במקום כריסטמס בוש, שבו נותנים לילדים מתנות. ילד קטן וגדול מקבל בחנוכה דמי חנוכה. באירופה ובאמריקה מעניקים בחג הזה מתנות לילדים. מה מקורו של המנהג?

המנהג התחיל בגרמניה ואחר כך במזרח אירופה, שם נהגו לתת בחנוכה מתנות לחזנים, לשמשים ולמלמד. ביוון ובטורקיה נהגו ראשי הקהל והגבאים לחלק מבית לבית לביבות ולקבל תמורתן כסף לצורכי ציבור.

בסוף התקופה הטורקית בירושלים היה מנהג מעניין. בעיר היה רעב כבד. הימים היו ימי מלחמה בין טורקיה ואנגליה. אנשים מתו מרעב וממחלות. העוני היה נוראי. ילדים הסתובבו בנעליים קרועות ובבגדים מטולאים. ילדי ירושלים עברו מבית לבית על כתפם שק ריק ובקבוקי נפט ושמן ריקים. ומה הם ביקשו?

תנו לנו שום קטן - יתן לכם האל בן קטן.
תנו לנו בצל קטן - יתן לכם האל בת קטנה.
תנו לנו פחמים (אוגול) - יתן לכם האל בן חזק וגיבור.
תנו לנו קמח - יתן לכם האל חיים.
תנו לנו שמן - יתן לכם האל מתנה.

ואז כל הילדים שרו יחד:
הנה הם כבר נותנים לנו.
הנה הם כבר נותנים לנו.

השיר התמים נגע לליבותיהן של נשים חשוכות בנים, שהעניקו לילדים מן המעט שהיה להן.

מרוץ הלפיד ממודיעין - מנהג שהתחילו בו הספורטאים של מכבי הצעיר בשנת 1944, הם יצאו מקברי החשמונאים במודיעין לכל רחבי המדינה. מאז קום

המדינה מוגש הלפיד לנשיא מדינת ישראל שהוא מדליק בעזרת הלפיד את החנוכה בביתו וכמובן כל עם ישראל רואה את הטקס בטלוויזיה.

הסביבון - ביאליק הוא שהמציא את המילה "סביבון". בשיר שלו על חנוכה הוא קרא לו קודם "כרכרה" ואחר כך החליף לסביבון. לפעמים נדמה לנו שהחשמונאים בין מלחמה למלחמה ישבו ושיחקו בסביבון.

הסביבון הוא המצאה הודית ואין לו כל קשר לחג החנוכה. היה זה מעין משחק רולטה, שהגיע בימי הביניים מהודו לגרמניה. על כל צלע הייתה אות אחת.

N – NICHTS לא כלום

G – GANZ הכל – זכית בכל הקופה

H – HALB חצי – זכית בחצי הקופה

STEL AINE - S – היכנס שוב ועליך להכניס לקופה שוב את חלקך.

הילדים בגולה שיחקו בסביבון שעליו כתוב: **נס גדול היה שם** (בגולה) ובארץ ישראל כתבו: **נס גדול היה פה**.

איך משחק הימורים ורולטה הפך להיות חלק מחג החנוכה. הכשרון היהודי לגייר מוטיב לא יהודי.

הסופגניה, הלביתה – בפורים אנחנו אוכלים את האוזניים של המן הרשע. בחנוכה אנו אוכלים לזכר נס פך השמן לביבות או סופגניות מטוגנות בשמן. יהודים שומרי מצוות במיוחד הקפידו למלא את הסופגניה בגבינה מתוקה, כזכר למאכלי החלב שהאכילה יהודית את הוֹלוֹפֶרְנֶס שר הצבא היווני. יהודית הייתה שייכת לקנאים. היא נכנסה למחנה היווני ומשכה ביופיה את הוֹלוֹפֶרְנֶס מפקד הצבא היווני. הוא חיפש אהבה והיא האכילה אותו במאכלי חלב. המסכן אכל שתה ונרדם. כשקם הוא מצא את עצמו בלי ראש. לפי האגדה כך הביאה יהודית תשועה לעמה. הסיפור מזכיר את יעל וסיסרא. לכן נוהגים לאכול מוצרי חלב. במזרח אירופה ששם יש הרבה תפוחי אדמה נהגו לאכול לאטקעס מטוגנים.

שובבי"ם ת"ת

השבועות שתחילתן בפרשת שמות (שלהי טבת) וסופן בפרשת תצוה (סמוך לפורים) קרויות שובבי"ם ת"ת – ראשי תיבות: שמות, וארא, בא בשלח, יתרו, משפטים, תרומה, תצוה. בשבועות אלו קויימו ימי לימוד בציבור של תורה וזוהר

וקיימו תענית דיבור, שבמהלכה נמנעו מלנהל שיחות חולין במשך יום הלימוד כולו.

לפי התפיסה הקבלית נהגו לצום בתקופה הזאת כדי לכפר על חטאי הנעורים – שפיכת זרע לבטלה.

מגישים ללומדים את ארוחותיהם וכיבוד קל. הלימודים מתקיימים מבוקר ועד ערב ללא הפסקה, פרט לזמן תפילת מנחה ומעריב, שאז מדליקים נרות נשמה לזכרם של נפטרים ומקיימים תפילות ותחנונים ותוקעים בשופר. בסוף התקופה התארגנו נשות הקהילה וערכו סעודה ציבורית גדולה. מנהג זה הובא בשלימותו לארץ.³²

ט"ו בשבט

בליל ט"ו בשבט עורכים 'סופָּרָה' [שולחן נמוך או מפה] ועליו שבעת המינים שבהם נתברכה ארץ ישראל ושפע פירות שנתברכה בהם אפגניסטן. יש שאוכלים שלושים מיני פירות ויש המסתפקים בשנים עשר מינים. קוראים בספר 'פרי עץ הדר'. שמות הפירות תורגמו לפרסית-יהודית. הקטעים התבססו על הקבלה והתייחסו ל'אילן העליון'. שתו ארבע כוסות – כוס ראשונה של יין לבן, המסמל את הטבע הרדום; כוס שנייה שרובה יין לבן עם מעט יין אדום כסמל לטבע המתחיל להתעורר. כוס שלישית, שחציה יין לבן וחציה יין אדום, רמז למלחמת האיתנים בטבע. כוס רביעית שכולה יין אדום, רמז לנצחון ימות החמה והתעוררות הטבע.

למחרת מתחילים בניקוי חיטים ואורז לכבוד חג הפסח.³³

בעדות ישראל נהגו לחוג בקערת פירות מפירות אותה ארץ. אם זכו להביא מפירות ארץ ישראל הרי שהיו מאושרים מאוד. בכמה קהילות נהגו ערב ט"ו בשבט לערוך מגבית 'קערת פירות'. הכסף שנאסף חולק לעניים לשם רכישת פירות לט"ו בשבט. באלג'יר נהגו לאכול 30 מיני פירות. בבוכארה אכלו רק מפירות שבעת המינים וקוראים לחג 'חג שבעת המינים'.

פורים

³² תיאור מפורט של מנהג זה בקרב בני העדה מובא ביהושע: מנדחי, עמ' 316, 474.
³³ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 382-383, 454; כהן: נוסעים (1971), עמ' 244; מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 188.

החל מראש חודש אדר מלמדים ב'מדרש' את מגילת אסתר אחד מקור ואחד תרגום לפרסית יהודית שנאמרו במנגינה מיוחדת.

בחודש זה מרבים לערוך חתונות. בזמן החופה שרים את הפיוט של ר' יהודה הלוי 'מי כמוך ואין כמוך'. מרבים לקיים סעודות רעים וסעודות מצווה. בזמן הסעודה משחקים בביצים קשות צבועות בשלל צבעים. מי שביצתו נשברה מפסיד במשחק וכל המסובים מכריזים: 'מָחָה תִּמְחָה את זכר עמלק מתחת השמים' (עפ"י שמות יז, יד).

בשבת 'זכור' שלפני פורים קוראים בציבור את תיקון פורים 'מי כמוך ואין כמוך' לפני קריאת התורה. ילדים מביאים עימם לבית הכנסת מקלות באורך של מטר ופטישי עץ מיוחדים, שנקנו מן המוסלימים המייצרים אותם לקראת פורים. הפטישים נקראו 'המן פו' [מכה המן] ומכים בהם כל אימת שנזכרו שמותיהם של המן ועמלק.

שבוע לפני פורים עולים ריחות אפייה של עוגות מבתי היהודים וסמוך לפורים הכינו את העוגות המתוקות 'שֶׁכֶּרִי'. ערב פורים הוא צום 'תענית אסתר'. כדי לשכנע ילדים לצום סיפרו להם שמי שיצום כהלכה בתום הצום יצא מפיו גוזל זהב. חנויות היהודים ננעלו מערב פורים ועד אחרי שושן פורים. נערים מציירים את דמותם של המן ועשרת בניו על נייר או לוח עץ ורוקעים עליהם בזמן איזכור שמם של המן ובניו בזמן קריאת המגילה ומקישים בפטישי עץ וברעשנים עשויים כפות עץ. הזכות לקרוא את המגילה נמכרה בפומבי לכל המרבה במחיר. בדרך כלל קנו את קריאת המגילה חתנים בשנה הראשונה לחופתם.

מסירים את השטיחים בבית הכנסת 'כדי שהמן לא יסתתר בהם' וכנראה כדי לשמור על שלמות השטיחים שעל הרצפה.

משחק פורים ידוע הוא 'תִּמְחָה נָאֵר', המורכב משלושים קוביות עץ ושתי קוביות עצם. שני צדדים של קוביה סכומם 7, כמניין אג"ג [מלך עמלק]. במהלך המשחק מזכירים לגנאי את המן. בצהרי יום פורים תוקעים באדמה עץ גבוה ותולים עליו בובות המן מנייר, מעץ מסמרטוטים ומקש ומעלים אותם באש לשמחת הילדים. בעיר באלך שנחשבה לספק מוקפת חומה מימי יהושע בן-נון קראו את המגילה בי"ד ובט"ו באדר.

משלוח מנות איש לרעהו כלל בעיקר ביצים צבעוניות ועוגיות אפויות בדמויות של גברים ונשים. הוסיפו גם 'חֶלְקָה' עשויה אורז וסוכר מושחמים, שעליהם פוזרו פיסטוקים ואגוזים.

מי שאירס אישה שלח לה משלוח מנות שכללו תכשיטי זהב וכסף, תלבושות, נעליים וממתקים וכן תרנגול מקושט.

מנהג עתיק יומין לתת לפני קריאת המגילה זכר למחצית השקל שהיה בימי המקדש. הכסף מועבר לעניים צנועים לקראת הוצאות חג הפסח ההולך וקרב.

מרבית לערוך שמחות בשושן פורים, ובעיקר שמחת אירוסין. לאחר הסעודה יצאו לבלות בגנים ובפרדסים שמחוץ לעיר. הרבו בשיר וזמר, בעברית ובפרסית יהודית מענייני דיומא.

בשושן פורים מוסרים את החיטה המנופה לטחינה בטחנת קמח שהוכשרה מכל חמץ לשם הכנת המצות לפסח³⁴.

פסח

בראש חודש ניסן יצאו לגנים ולפרדסים הנמצאים בפריחתם כדי לברך 'פֶּרֶךְי שִׁיגוּפָה' [ברכת האילנות]. מאמינים כי בניסן נגאלים ויוצאים משעבוד לגאולה ועל כן מרבית להתעמק בזוהר.

לאחר שהחיטה נטחנה בהקפדה יתירה והאורז נוקה, ניקו את הבית וסביבתו מזוהמת החורף. נפחים מצפים את כלי הנחושת בבדיל. המצות נאפות במים 'שלנו' (שנשאבו יום קודם ו'לנו' לילה אחד קודם האפיה). אפיית המצות נעשית בידי גברים. התנור עשוי לבנים ומעליו סאג' [קערת ברזל מקומרת הפוכה]. בשעת הצורך אופים מצות גם בחול המועד של פסח. בליל י"ד בניסן עורכים בדיקת חמץ ולמחרת היום מבערים את החמץ בשריפה. ביום י"ד בניסן צמים הבכורים תענית בכורות ובחצר הבית מרתיחים מים בדודי נחושת שבהם מגעילים את הכלים.

הנשים מופקדות על הכנת ה'חֶלְק' [חרוסת]. כסגולה משתמשים בפירות שהיו תלויים בסוכה והתקדשו בקדושת האושפיזין. משתמשים גם בעודף הפירות היבשים מט"ו בשבט.

בדיקת חמץ וביעור חמץ נעשו בקפידה.

³⁴ גיל: פורים (תש"ז); גיל: פורים (תש"ח); קורט: פורים; כהן: נוסעים (1971), עמ' 237-238; מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 189; בצלאל: לבני ראובן, עמ' ח.

במזרח אירופה נהגו להסתיר במתכוון 10 פרוסות לחם וחיפשו אותן בעזרת נר ונוצת כנף של עוף שבה העבירו את החמץ לתוך כף עץ ובבוקר מוקדם שרפו את החמץ.

סדר ההגדה הוא במתכונת המקובלת בכלל עדות ישראל:

קדש – ורחץ – כרפס – יחץ – מגיד – רוחצה – מוציא מצה – מרור

כורך – שולחן עורך – צפון ברך – הלל נרצה

לקראת ערב קורא אבי המשפחה בפני בני ביתו את 'סדר קרבן פסח'. כמנהג הגולה מקיימים סדר בשני הלילות הראשונים של פסח. הבית מוצף באור יקרות ובני הבית מסובין על שטיחים וכסות. בתחילת הסדר מציגים הילדים קטע דרמטי, שבו בני ישראל יוצאים ממצרים ומקל הנדודים בידם. על שכמו של הבן הצעיר קשרו במטפחת בד את האפיקומן והאב שאל את ארבע הקושיות. כשהגיעו לסדר 'דיינו' הצליפו זה בזה בזנבות בצל לזכר השוטרים המצרים שהיו מלקים את העבדים העברים שעבדו בפרך. פיסות האפיקומן נשמרו ושימשו כקמיעות במשך השנה.

מקור המילה 'אפיקומן' ביוונית שמשמעו משתה שלאחר הסעודה ביין ופירות. האפיקומן נאכל בסוף הסעודה כפי שקרבן הפסח היה נאכל על השובע. מנהג האפיקומן הוא מנהג עתיק, השתמשו בנושא המתנות כדי שהילדים לא ירדמו [פסחים קט,א]. רווח הפתגם 'פלוני הזקן מרוב אכילת אפיקומנים'.

בקרב יהודי אפגניסטן לא פגשתי את מנהג הכוס של אליהו, שהיה קיים בקרב יהודי אשכנז. אומרים שמקור המנהג בוויכוח שהיה בקרב חכמי התלמוד אם בליל הסדר שותים ארבע כוסות או חמש והכוס של אליהו באה לשמש ככוס חמישית.

איסרו חג של פסח נקרא 'רוז-י סאר-י סאל' [יום ראש השנה]. ביום זה יצאו לחיק הטבע. אצל עמים חקלאיים כמו עם ישראל הלוח אמנם החל בחודש ניסן. הגברים קטפו גבעולי חיטה וחבטו זה בזה וברכו 'שנה טובה'; ברוכים תהיו וחברו משיב: 'לשנה הבאה בירושלים'. בתום הטיוול בחיק הטבע חוזרים הביתה ממלאים קערת

מים שבתחתיתה מניחים ראי ומעליו תכשיטי זהב, כסף ואבנים טובות. בני הבית מביטים בבבואתם ומברכים זה את זה בשנה טובה ובהצלחה בעסקים³⁵.

ספירת העומר ול"ג בעומר

בכל ימי ספירת העומר, שהם ימי אבל על מותם של שנים-עשר אלף זוגות התלמידים של ר' עקיבא, נוהגים מנהגי אבלות - לא נערכו חופות ושמחות ואין מסתפרים.

ערב ל"ג בעומר עורכים בבית הכנסת הילולא דרבי שמעון בר יוחאי, קוראים בזוהר ושרים והציבור מתכבד בהדלקת נרות. בל"ג בעומר לא נערכו חופות, אך חלק מן הציבור נהגו להסתפר. במזאר-י שאריף נהגו לשחוט ערב ל"ג בעומר שני כבשים שבושלו והוגשו לבאי ההילולא. כמו כן הוגשו דגים מטוגנים. כל משתתף בהילולא הדליק נר, תרם לקהילה והתכבד בבשר, דגים ויין.

שבועות

לעולם לא יחול חג השבועות בימים שלישי וחמישי. הוא מתקיים ביום החמישי לספירת העומר שהמתחיל ביום הראשון של חול המועד של פסח. כנאמר: "שבעה שבועות תספור לך, מהחל חרמש בקמה – תחל לספור שבעה שבועות [דברים טז ט]. נקרא בתורה גם חג הקציר ויום הביכורים. בעולם הנוצרי נקרא החג 'פאנטאקוסט' [החמישים].

חג השבועות נקרא בפי יהודי אפגניסטן 'מועד-י גול' (חג הפרחים). בין ל"ג בעומר לשבועות השווקים היו מוצפים בתפוחי קטומה של ורדים, שהובאו לשוק בתוך סלסילות. נהגו להפיק מהם מי ורדים. בזמן הוצאת ספר התורה בשבועות נהגו לפזר את תפוחי הורדים על ספרי התורה. בתהליך בישול תפוחי הורדים לשם הפקת מי ורדים בישלו במים הרותחים גם ביצים קשות. הרב כתב על הביצים פסוקים מן המקרא. ילד שאכל את הביצה, כך האמינו, התרחבה דעתו והתקדם בלימודיו. בעונה הזאת שלאחר הגשמים יש שפע של חלב צאן. המשפחות קונות כמויות גדולות של חלב ומפיקות סוגים שונים של לבן, חמאה

³⁵ כהן: נוסעים (1971), עמ' 241-242 מביאה תיאור חי של חג הפסח בקאבול בשנת 1966 בביתו של ראש הקהילה מוסא מורדוף; ראה עוד: מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 179-181; קשאני: ניסן; קשאני: פסח (תשי"ט, תשכ"א, תשכ"ו)

וגבינות. מקפידים שלא לאכול מפירות העונה הממלאים את הדוכנים בשוק ולהמתין לברכת 'שהחיינו' בליל החג. בשלושת ימי ההגבלה, כפי שנעשה במתן תורה (שמות יט, טו) לא התקרב איש אל אשתו. ערב החג ידיהם של הספרים מלאות עבודה, שכן רבים לא הסתפרו בכל ימי ספירת העומר. ערב החג טובלים בנהר או במקווה כדי להיטהר לקראת מעמד סיני. מקמח שנשאר ממצות פסח אופים רקיקי מצות לשבועות. לאחר הסעודה מקיימים מצוות תיקון ליל שבועות בבית הכנסת או בביתה של משפחה בשנת האבל. בחג נוהגים ללבוש גלימה רחבה לבנה. כשמוציאים ספרי תורה מפזרים הילדים עליהם תפירת של ורדים³⁶.

שבעה-עשר בתמוז ותשעה באב

בימי בין המיצרים, הנמשכים שלושה שבועות, מתחילים בשבעה עשר בתמוז ונמשכים עד תשעה באב. אלה ימי צום ותפילות. בבוקר צום י"ז בתמוז נוהגים לשפוך מי באר בשער הכניסה לחצר, כדי לקיים את הנאמר בשמואל א' ז, ו. בני ישראל מתקבצים המצפתה "וישאבו מים וישפכו לפני ה' ויצומו ביום ההוא ויאמרו שם: חטאנו לה'" למן ראש חודש אב אין אוכלים בשר צאן ובקר ובשבת אוכלים רק בשר עוף. בסעודה המפסקת של תשעה באב אוכלים אורז וביצה קשה שתופלה באפר ואומרים: 'יהי רצון שעד לשנה הבאה יבוא המשיח ויביא פאר תחת אפר'. נמנעים מסעודות בשר ויין, אין לובשים בגד חדש, אין עורכים סעודות אירוסין ונישואין.

השבת שלפני תשעה באב נקראת 'שבת חזון' – על שם התיבות הראשונות של ההפטרה 'חזון ישעיהו' או 'שבת איכה', על שום שבתשעה באב קוראים את מגילת איכה.

תשעה באב

כמקובל במנהגי אבלות משפחתיים שופכים את כל המים מן הכדים, חולצים נעליים והולכים לבית הכנסת לאמירת מגילת 'איכה' וקינוח. בית הכנסת שרוי כמעט בחשיכה ורק אורות דלוחים של נרות נשמה מוסיפים עצב על יגון. הקהל לובש בגדים דלים ותורם כסף לקניית איל, שנשחט ביום תשעה באב בחצר בית הכנסת כזכר לעקידת יצחק ובשרו מחולק לעניים. בשנת 1966 כשלא היו עניים בעדה, חולק בשר האיל לעניים מוסלמים. כשהידלדלה הקהילה נהגו לתרום כסף

³⁶ קורט: שבועות; מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 182; קשאני: שבועות (תשכ"ב).

במקום איל ואת הכסף תרמו לעניי ארץ ישראל. על מנהג הקהילה בשנות ה-30 של המאה העשרים סיפר פרופ' אריך בראואר:

בתשעה באב אוספים כסף בבתי הכנסות, ותלמידים נשלחים לבתים לגבות תרומות מן הנשים. בכסף משתמשים לקניית בקר או צאן הנשחטים בחצר של בית הכנסת הגדול ביותר בערוב היום. טקס זה ידוע בשם 'ח'ון מיכונ'ן' ['עושים דם']. הבשר ניתן לעניים. העניים, הנחשבות לסגולה מועילה ביותר נגד עין הרע, נמכרות בפומבי במחירים גבוהים ועושים מהן קמיעות. בטקס 'ח'ון מיכונ'ן' משתמשים גם כאמצעי להסיר בעזרתו גזרות מאימות. אין יוצאים מפתח בית הכנסת עד תום הצום. מברכים 'ברכת לבנה' והולכים לביתם לסעוד את ליבם³⁷.

ט"ו באב – חג האהבה

לא מצאנו התייחסות לט"ו באב כחג האהבה. חג עתיק זה שעליו נאמר: לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים, שבהם בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולים, שללא לבייש את מי שאין לו [תענית א י]. ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים. ומה היו אומרות? בחור, שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך, אל תיתן עיניך בנוי – תן עיניך במשפחה: שקר החן והבל היופי – אישה יראת ה' היא תתהלל.

ובירושלמי מוסיפים: הייתה בתו של מלך שואלת מבתו של כהן גדול, בתו של כוהן גדול שואלת מבתו של מלך. הכעורות היו אומרות: תן עיניך במשפחה. בבבלי אמרו: מי שאין לו אישה נפנה לשם. יפהפיות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם ליופי, שאין האישה אלא ליופי. מיוחסות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם למשפחה, שאין האישה אלא ליופי. מיוחסות שבהן מה

היו אומרות? תנו עיניכם למשפחה, שאין האישה אלא לבנים. עשירות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם בבעלי ממון. בינוניות ועניות ומכוערות שבהן, מה היו אומרות? קחו מקחכם לשם שמים ובלבד שתעטרונו בזהובים...

³⁷ קשאני: ט' באב; קורט: ט' באב; בראואר: יהודים (תש"ד), עמ' שמא; כהן: נוסעים (1971), עמ' 242. אבא גול: ראיון – סיפר לנו כי גם בארץ נהגו בני העדה לשחוט עופות ביום תשעה באב ולחלק את בשרם לעניי העדה.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

אברהם מוֹף: שנתיים באפגניסטן – נפתלי אברהם מוֹף, שנתיים באפגניסטן (1928-1930), הירדן,

גל' 234 (14.2.35) – גל' 284

(15.4.35).

בצלאל: לבני ראובן – ראובן בן משה בצלאל, לבני ראובן, 16 דף, פורמט אלבומי. שירים עבריים שהושרו על-ידי יהודי אפגניסטן ולצדם שירים בפרסית יהודית משל המחבר, ירושלים אדר התש"ם.

בראואר: יהודים (תש"ד) – א' בראואר, יהודי אפגניסטן, סיני, יד (תש"ד), עמ' שכד-שמב.

גיל: פורים (תש"ז) – מיכאל גיל (גול), "תמחה" באפגאניסטאן, כיצד הכו את המן בתפוצות ישראל (בעריכת ד"ר יום-טוב לוינסקי), תל-אביב תש"ז, עמ' 76-78.

גיל: פורים (תש"ח) – מ' גיל, פורים שני באפגאניסטאן, ידע עמ, ב (ניסן תש"ח), עמ' 42.

גרג'י: עדות ביהוסף – יוסף מלמד גרג'י, ספר תהלים עדות ביהוסף, ירושלים תרפ"ו.

גרג'י: עונג לשבת – מתתיה גרג'י, עונג לשבת, תהלות דוד, בית המקדש, ירושלים תרע"ג.

גרג'י: קורות זמנים – ר' קשאני, קורות זמנים להרב מתתיה גרג'י מאפגניסטן, שבט ועם, א (תשל"א), עמ' 136-159.

יהושע: מנדחי ישראל – בן-ציון יהושע-רז, מנדחי ישראל באפגניסטן לאנוסי משהד באיראן, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ב.

יהושע: צוואת אב – ב"צ יהושע, צוואת אב (י"ג סיפורי-עם מאפגניסטן מפי רפאל יהושע-רז). הקדימה מבוא והוסיפה הערות ציפורה כגן. חיפה תשכ"ט, 105XV+ עמ'.

יהושע: תפוח מעץ הדעת – ב"צ יהושע, תפוח מעץ הדעת (חמישים סיפורי-עם מאפגניסטן מפי רפאל יהושע-רז) ירושלים תשמ"ו, 176 עמ'.

כהן: נוסעים (1971) - *Ida Cowen, Jews remote Corners of the world, New jersey* - 1971, pp. 231-250: Afghanistan

מאפו: אהבת ציון – א' מאפו [פעולת הר' אברהם בן יקותיאל איש קאוונא], ספר אהבת ציון – ספור מעשה ע"ד [על דבר] ההווה, תורגם עתה גם בשפה פרסית מאת המתרגם המפורסם מוהר"ר [מורנו ורבנו הרב רבי] שמעון חכם הי"ו [ה' יחיהו וישמרהו], במצות והוצאת האיש היקר והנעלה מו' [מולא] ידידיה יצ"ו [ישמרהו צורו וגואלו] בן מו' [מולא] יוסף הראתי נ"ע [נוחו עדן], מוכר ספרים מעיר בוכארא וסביבותיה, פעה"ק [פה עיר הקודש] ירושלים תובב"א [תבנה ותכונן בימינו אמן], שנת תרס"ח [1908] לפ"ק [לפרט קטן]

מישאל: אפגניסטן – י' מישאל, בין אפגניסטן לארץ-ישראל (מזכרונותיו של נשיא הקהילה בצפון אפגניסטן), ירושלים תשמ"א.

מרקובסקי: תרבות חומרית – B. Marrkowski, *Die Materielle Kultur des-Kabulgebietes*, Leipzig 1932

קורט: בת המלך – ז' קורט, בת המלך שהפכה לזר פרחים (מבחר סיפורי עם של יהודי הראת, אפגניסטן), ת"א תשל"ד, 198 עמ'.

קורט: חנוכה – ז' קורט, נרות חנוכה באפגניסטן, אומר 13 בדצמבר 1963; אומר, 8 בדצמבר 1968.

קורט: סוכות (תשכ"ו) – ז' קורט, סוכות באפגניסטן, דבר לילדים, לו (תשכ"ו), חוברת ג', עמ' 53.

קורט: סיפורי-עם – ז' קורט, סיפורי-עם מפי יהודי אפגניסטן, ערך, הקדים מבוא והוסיף הערות חיים שוארצבאום, ירושלים-ת"א תשמ"ג, 207 עמ'.

קורט: פורים – ז' קורט, פורים אצל יהודי אפגניסטן, אומר, 3 במארס 1961.

קורט: שבועות – ז' קורט, ליל ערבה, אומר, 26 באוקטובר 1961.

קשאני: חנוכה – ר' קשאני, נרות חנוכה באפגניסטן, במערכה, גיליון 129 (2 צמבר 1971), עמ' 14.

קשאני: ט' באב – Kashani, Days of Awe in Afghanistan, *The Jerusalem Post*, 30.9.1960, p. 2.

קשאני: יהודים – ר' קשאני, על יהודי אפגניסטן, שבט ועם, ב (ניסן תשי"ח), עמ' 155-158.

קשאני: ניסן – ר' קשאני, ראש חודש ניסן אצל יהודי אפגניסטן, מחניים, גיליון עד (סוכות תשכ"ג), עמ' 56-59.

קשאני: סוכות (תשכ"ג) – ר' קשאני, מנהגי חג הסוכות באפגניסטן, מחניים, צ (ניסן תשכ"ד), עמ' 160-161.

קשאני: פסח (תשי"ט) – ר' קשאני, ממנהגי יהודי אפגניסטן בחג הפסח, *שבט ועם*, ד (אייר תשי"ט), עמ' 109-114.

קשאני: פסח (תשכ"א) – ר' קשאני, פסח אצל יהודי אפגניסטן, *חרות*, 31.3.1961.

קשאני: פסח (תשכ"ו) – ר' קשאני, הווי ומנהגים בליל הסדר אצל יהודי אפגניסטן, *דוכן ח* (סיון תשכ"ו), עמ' 47-50.

קשאני: ראש השנה (תשי"ט) – ראש השנה אצל יהודי אפגניסטן, *הדאר*, לז (כ"ב באלול תשי"ט), עמ' 693.

קשאני: ראש השנה (תשכ"א) – ר' קשאני, ראש-השנה אצל יהודי אפגניסטן, *מחניים*, מט (ער"ה תשכ"א), עמ' 98-99.

קשאני: שבועות (תשכ"ב) – ר' קשאני, שבועות אצל יהודי אפגניסטן, *מחניים*, ע (סיון תשכ"ב), עמ' 134-135.